

Spinoza, een rationele mysticus?

Srajan introduceert Baruch Spinoza, de 17e-eeuwse filosoof die een brug sloeg tussen rede en mystiek, religieuze dogma's ter discussie stelde en tegelijkertijd wees op een diepgaand verenigde visie op het bestaan

Benedictus de Spinoza (Baruch Espinosa) (1632–1677) was een Portugese Sefardische jood die leefde in de tijd van Rembrandt, tijdens de Gouden Eeuw van Nederland. De Nederlandse Republiek van de Zeven Verenigde Provinciën was toen een relatief vrij toevluchtsoord voor andersdenkenden. Joden uit Spanje en Portugal, zoals de familie van Spinoza, waren daarheen gevlucht voor de Inquisitie, terwijl hugenoten die door de katholieken in Frankrijk werden vervolgd, hun toevlucht zochten in het relatief tolerante noorden.

Rembrandt: Saul en David. Er wordt gespeculeerd dat de jonge Spinoza mogelijk model heeft gestaan voor David die harp speelt. Niet onmogelijk – Rembrandt en Spinoza waren tijdgenoten en woonden vlak bij elkaar, en Rembrandt gebruikte vaak mensen uit zijn buurt als model.

Spinoza's familie handelde in mediterrane producten in Amsterdam. Op zijn zeventiende verliet hij de school om samen met zijn broer in het familiebedrijf te gaan werken. Toen zij het bedrijf echter overnamen, ging het gebukt onder schulden als gevolg van de zeeoorlogen met Engeland.

Op school kreeg de jonge Spinoza les van een rabbijn, maar al snel kwam hij tot de conclusie dat zowel de Talmoed als de Thora "de menselijke geest in zulke mate verraden dat de heilige

geschriften van de Joden onmogelijk het werk van God kunnen zijn.” Hij noemde ze “verzinsels van de menselijke verbeelding.”

Spinoza, die opgroeide met Portugees en Nederlands, verdiepte zich in het Latijn en studeerde filosofie. De Franse filosoof René Descartes woonde in die tijd in Amsterdam, en Spinoza leerde veel van zijn werk – hoewel hij er ook kritiek op had. Hij had eveneens kritiek op de belangrijke joodse geleerde Maimonides uit Egypte, die had geprobeerd de Bijbel met de filosofie te verzoenen.

Spinoza verzette zich tegen het idee van God als een mensachtige figuur, verwierp het idee dat de joden Gods uitverkoren volk waren, en ontkende dat de Bijbel van goddelijke oorsprong was. Hij trok het auteurschap van de Tien Geboden van Mozes in twijfel en benadrukte in plaats daarvan het belang van een deugzaam leven.

Op 23-jarige leeftijd werd hij uit de Sefardische joodse gemeenschap verstoten vanwege deze ideeën – maar ook uit angst dat de calvinistische Nederlandse gevestigde orde hieraan aanstoot zou nemen. Hij bleef nog enige tijd in Amsterdam om aan de Latijnse school te studeren, maar verhuisde al snel naar Rijnsburg, een dorp in de buurt van Leiden. Tegen die tijd had hij het ambacht van het lenzen slijpen onder de knie, en zijn werk werd geprezen door geleerden zoals Christiaan Huygens, een van de eerste theoretische natuurkundigen, en de grote wiskundige Leibniz.

In Rijnsburg sloot Spinoza zich aan bij de Collegianten – vrijdenkers die pleitten voor een universele vorm van christendom die geen enkele gelovige uitsloot, ongeacht de gezindte. Afkerig van dogma's en rigide theologie, legden zij de nadruk op ervaring en direct contact met God. Iedereen – ook vrouwen – mocht vrijuit spreken tijdens hun maandelijkse bijeenkomsten.

Spinoza's voornaam als kind was Bento; later kreeg hij de naam Baruch. Nadat hij uit de joodse gemeenschap was verstoten, nam hij de gelatiniseerde schrijversnaam Benedictus aan.

Bento, Baruch en Benedictus hebben allemaal dezelfde betekenis: 'de gezegende'.

Toen zijn werken illegaal werden verspreid, gebruikte hij alleen zijn initialen, BdS.

In 1663 circuleerde het eerste deel van Spinoza's magnum opus, *Ethica*, onder zijn vrienden. Sommigen van hen kwamen door zijn ideeën in ernstige moeilijkheden: Oldenburg werd opgesloten in de Tower of London en Koerbagh stierf in een rasphuis.

Spinoza verhuisde later naar Den Haag en schreef de *Tractatus Theologico-Politicus*, die in 1670 anoniem werd gepubliceerd. Daarin pleitte hij voor vrijheid van meningsuiting en een onafhankelijke rechterlijke macht – bijna een eeuw vóór Montesquieu. Het boek werd al snel verboden door de stadhouder Willem III.

De gebroeders De Witt vermoord in Den Haag, Lambert van den Bos, Wikimedia Commons

Willem III van Oranje maakte een einde aan de Eerste Stadhoudersloze Periode (1650–72) in de Nederlandse Republiek der Zeven Verenigde Provinciën. Hij werd later koning van Engeland in 1689 door zijn huwelijk met kroonprinses Mary. De brute moord in Den Haag op de raadpensionaris (premier) Johan de Witt en zijn broer Cornelis door leden van de prinsgezinde militie markeerde het einde van de Nederlandse Gouden Eeuw.

De Republiek was een innovatief centrum geweest van kunst (Rembrandt, Vermeer), handel (de VOC, de Verenigde Oost-Indische Compagnie was de eerste multinational), een toevluchtsoord voor mensen die op de vlucht waren voor religieuze vervolging (joden en protestanten), en een centrum van filosofie (Descartes), natuurwetenschappen (Huygens, Van Leeuwenhoek) en esoterisch denken.

Spinoza was diep geschokt door de moord op Johan de Witt – een politiek leider met wie hij correspondeerde en die hij bewonderde om zijn wijsheid en tolerantie. Zijn huisbaas in Den Haag moest hem binnen opsluiten om te voorkomen dat hij uit protest naar buiten zou stormen. Ondanks de relatieve tolerantie van de Republiek bleef Spinoza voorzichtig en publiceerde hij zijn werken anoniem. De meeste van zijn geschriften verschenen pas na zijn dood.

Spinoza wordt beschouwd als een van de grondleggers van het rationalisme en een van de belangrijkste inspirators van de Verlichting – met name van wat later de ‘radicale Verlichting’ werd genoemd, in tegenstelling tot de meer ‘gematigde Verlichting’ van Descartes en Voltaire, die werd getemperd door religieuze en politieke belangen.

In de moderne tijd kreeg het pantheïsme hernieuwde aandacht door zijn theologische en filosofische werk. *Ethica* was deels een reactie op de beroemde dualistische theorie van Descartes dat lichaam en geest gescheiden zijn. Spinoza stelde dat geest en materie één zijn, beide eigenschappen van één enkele oorspronkelijke substantie – God. In die zin staat hij opmerkelijk dicht bij het oosterse idee van advaita, of non-dualisme.

Spinoza's pantheïsme, dat de dualistische barrière tussen God en de schepping wegneemt, heeft diepe wortels – in de Griekse stoïcijnse filosofen, in de vroegchristelijke gnostische traditie en in mystici zoals Meister Eckhart. In het Oosten waren de kabbala, het soefisme, de vedanta, het taoïsme en de zen al lang tot soortgelijke non-duale inzichten gekomen. Velen hebben Spinoza's filosofie vergeleken met deze oosterse tradities, in het bijzonder met advaita. Vreemd genoeg lijkt Spinoza zich echter totaal niet bewust te zijn geweest van de oosterse mystiek.

Men zou kunnen zeggen dat zijn bijzondere verdienste ligt in het feit dat hij tot soortgelijke conclusies is gekomen door middel van systematische ontwikkeling en uitleg – via een wetenschappelijke benadering. Op deze manier bouwde hij een brug tussen rationalisme en mystiek.

Westerse denkers zoals Hegel, Kant, Nietzsche, Wittgenstein en Goethe werden beïnvloed door Spinoza's geschriften. Toen Albert Einstein werd gevraagd of hij in God geloofde, antwoordde hij: “Ik geloof in de God van Spinoza, die zich openbaart in de ordelijke harmonie van het bestaande, niet in een God die zich bezighoudt met het lot en de daden van mensen.”

Spinoza benadrukte het belang van het observeren van emoties en angsten, het rationeel analyseren ervan en het accepteren van wat niet veranderd kan worden. Hij leidde een eenvoudig en tevreden leven in Rijnsburg en Den Haag, waar hij correspondeerde met geleerden en vrienden ontmoette. Hij stierf op 44-jarige leeftijd aan een longaandoening – mogelijk veroorzaakt door jarenlang lenzen slijpen.

Citaten

“Wie zichzelf en zijn emoties helder en duidelijk begrijpt, heeft God lief.”
uit *Ethica*, Deel V, Stelling 15

“Een vrij mens denkt aan niets minder dan aan de dood, en zijn wijsheid is een overpeinzing niet van de dood, maar van het leven.”
uit *Ethica*, Deel IV, Stelling 67

“We voelen en weten uit ervaring dat we eeuwig zijn.”
uit *Ethica*, Deel V, Stelling 23

“Het is de taak van een wijs man om zichzelf te verfrissen en te ontspannen met matig en aangenaam eten en drinken, met geuren, met de schoonheid van groene planten, met decoratie, muziek, sport, het theater en andere zaken van dien aard, die iedereen kan benutten zonder schade aan een ander.”
uit *Ethica*, Deel IV, Stelling 45